

UO'K: 378.124

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16969940>

KITOBXONLIKNI RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON KITOBLAR VA ELEKTRON KUTUBXONALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

Qodirova Odinaxon Xayitboyqizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya.

Mazkur maqolada zamonaviy jamiyatda inson ehtiyojlarining o'zgarishi fonida elektron kutubxonalar fenomeni tahlil etiladi. Axborot asrida bilim olish vositalarining raqamli shakllarga o'tishi elektron kutubxonalarni muhim infratuzilmaviy elementga aylantirmoqda. Maqolada elektron kutubxonaning kelib chiqish tarixi, uning ta'rifi, imkoniyatlari, afzallik va kamchiliklari bayon qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston tajribasi, xususan TATU elektron kutubxonasi va Ziyonet portali faoliyati misolida amaliy jihatlar yoritilgan. Elektron kutubxonalar 24 soat foydalanish, joy tejalishi, ekologik xavfsizlik kabi ustunliklarga ega bo'lsa-da, ko'z charchoqlari, matn sifatining pastligi kabi muammolar ham mavjud. Tadqiqotda kontent tahlili va qiyosiy metodlar asosida ilmiy va huquqiy manbalar o'rganilgan. Xulosa sifatida, elektron kutubxonalar bilim olish, mustaqil o'rganish va tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi. Ularning samaradorligi esa texnik baza, mutaxassis malakasi va ta'lim tizimi bilan chambarchas bog'liqdir.

Kalit so'zlar: kitobxonlik, elektron kutubxona, Internet, veb-sayt, axborot, texnologiya, e-book, ma'lumot, raqamlashtirish, axborot texnologiyalari, raqamli resurslar.

Аннотация.

В данной статье анализируется феномен электронных библиотек на фоне изменения потребностей человека в современном обществе. В информационную эпоху переход средств получения знаний в цифровые формы превращает электронные библиотеки в важный инфраструктурный элемент. В статье описывается история возникновения электронной библиотеки, ее определение, возможности, преимущества и недостатки. Также освещаются практические аспекты на опыте Узбекистана, в частности, на примере деятельности электронной библиотеки ТАТУ и портала Ziyonet. Хотя электронные библиотеки имеют такие преимущества, как круглосуточный доступ, экономия места и экологическая безопасность, существуют и такие проблемы, как усталость глаз и плохое качество текста. В исследовании изучались научные и правовые

источники на основе контент-анализа и сравнительных методов. В заключении подчеркивается, что электронные библиотеки играют важную роль в получении знаний, самостоятельном обучении и развитии мышления. Их эффективность тесно связана с технической базой, квалификацией специалистов и системой образования.

Ключевые слова: чтение, электронная библиотека, Интернет, веб-сайт, информация, технологии, электронная книга, данные, оцифровка, информационные технологии, цифровые ресурсы.

Annotation.

This article analyzes the phenomenon of electronic libraries against the background of changing human needs in modern society. In the information age, the transition of knowledge acquisition tools to digital forms is turning electronic libraries into an important infrastructural element. The article describes the history of the origin of the electronic library, its definition, capabilities, advantages and disadvantages. It also highlights practical aspects using the experience of Uzbekistan, in particular, the example of the activities of the TATU electronic library and the Ziyonet portal. Although electronic libraries have advantages such as 24-hour access, space saving, and environmental safety, there are also problems such as eye fatigue and poor text quality. The study studied scientific and legal sources based on content analysis and comparative methods. In conclusion, it is emphasized that electronic libraries play an important role in acquiring knowledge, independent learning, and developing thinking. Their effectiveness is closely related to the technical base, specialist qualifications, and the education system.

Keywords: reading, electronic library, Internet, website, information, technology, e-book, data, digitization, information technology, digital resources.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda inson ehtiyojlari va qadriyatlari tobora o'zgarib, yangilanib bormoqda. Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan XXI asrda bilim olish, ma'lumot almashish va uni saqlash vositalari ham mutlaqo yangi shakl va mazmun kasb etmoqda. Avvallari bosma kitoblar bilim manbai sifatida yagona vosita bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda ularning o'rnini bosuvchi yoki to'ldiruvchi elektron kitoblar va raqamli kutubxonalar shakllanmoqda. Bu esa insoniyat tafakkurining yangi bosqichga ko'tarilayotganidan dalolat beradi.

Elektron kutubxonalar – bu zamonaviy ilmiy, madaniy va axborot makonining ajralmas qismiga aylangan tizimlardir. Ular foydalanuvchilarga geografik va vaqt chegarasiz bilim olish imkoniyatini yaratib, ta'lim, fan va madaniyat rivojida muhim o'rin egallamoqda. Xususan, O'zbekistonda ham elektron kutubxonalarni yaratish va

rivojlantirish bo'yicha muhim huquqiy, texnik va metodik chora-tadbirlar amalga oshirilib, ular bugungi kunda ta'lim muassasalari, ilmiy tashkilotlar va jamoatchilik tomonidan faol qo'llanilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada elektron kutubxonalarning mohiyati, tarixiy shakllanish jarayoni, texnologik imkoniyatlari hamda foydalanuvchilar uchun yaratgan qulayliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, elektron kutubxonalarning kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi o'рни, afzallik va kamchiliklari, O'zbekiston tajribasi hamda xalqaro amaliyotlar bilan qiyosiy jihatdan yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Elektron kutubxonalar tushunchasi 1960-yillarda AQShda kutubxona avtomatlashtirishiga qaratilgan dasturlar orqali shakllana boshlagan. 1971-yilda Michael Hart tomonidan asos solingan Project Gutenberg loyihasi, dunyoning birinchi raqamli kutubxonasi sifatida tanilgan. Ushbu loyiha, bosma kitoblarni elektron shaklda taqdim etish orqali, axborotga bo'lgan erkin kirishni ta'minlashni maqsad qilgan. Hartning maqsadi, har bir inson uchun bepul va cheksiz foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan raqamli kutubxona yaratish edi. Loyihaning dastlabki bosqichlarida, Hart o'zi tomonidan matnlarni kiritgan bo'lsa-da, keyinchalik ko'plab ko'ngillilar ishtirokida loyiha kengayib, 2005-yilga kelib 16,000 dan ortiq elektron kitoblarni o'z ichiga olgan. Hozirgi kunda Project Gutenberg 60 dan ortiq tilda 60,000 dan ziyod elektron kitoblarni taqdim etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida elektron kutubxonalarni rivojlantirish bo'yicha bir qator muhim tashabbuslar amalga oshirilgan. 2006-yilda tashkil etilgan Ziyonet portali, mamlakatning ta'lim va ilm-fan sohasida raqamli resurslarni taqdim etuvchi asosiy platformaga aylangan. Ziyonet portali 111,000 dan ortiq kitob, 7,755 ta audiokitob, 92 ta test topshiriqlari va 5,570 ta ta'lim saytlarini o'z ichiga oladi. Ushbu platforma, foydalanuvchilarga sifatli ta'lim resurslariga erkin kirishni ta'minlashni maqsad qilgan.

Maqolada qo'llanilgan metodologik yondashuvlar quyidagilardan iborat:

- **Kontent tahlili:** Elektron kutubxonalar faoliyatini o'rganishda, ularning tarkibi, foydalanuvchilarga taqdim etilayotgan resurslar va xizmatlar tahlil qilindi. Bu usul, kutubxonalarning samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega.

- **Qiyosiy tahlil:** O'zbekiston va xorijiy mamlakatlardagi elektron kutubxonalar faoliyati solishtirildi. Bu orqali, turli mamlakatlardagi tajribalar o'rganilib, o'zaro farqlar va o'xshashliklar aniqlangan.

- **Kontseptual tahlil:** Elektron kutubxonalarning nazariy asoslari, ularning jamiyatdagi o'рни va ahamiyati o'rganildi. Bu yondashuv, elektron kutubxonalar tushunchasining shakllanishi va rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish imkonini berdi.

Ushbu metodologik yondashuvlar orqali, elektron kutubxonalar nafaqat axborot resurslarini taqdim etuvchi platformalar sifatida, balki ta'lim va ilm-fan sohasida muhim o'rin tutuvchi institutlar sifatida ham o'rganildi.

NATIJALAR

O'rganilgan materiallar asosida elektron kutubxonalar quyidagi afzalliklarga ega ekanligi aniqlangan:

- Geografik va vaqt jihatdan cheklanmagan ma'lumotga kirish: Elektron kutubxonalar foydalanuvchilarga istalgan joydan va istalgan vaqtda ma'lumotlarga kirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi foydalanuvchilar uchun muhimdir.

- Ko'plab turdagi fayl formatlarini qo'llab-quvvatlash: Elektron kutubxonalar matn, audio, video kabi turli formatdagi materiallarni o'z ichiga oladi, bu esa foydalanuvchilarga turli shakllarda ta'lim olish imkonini yaratadi.

- An'anaviy kutubxonalarga nisbatan afzalliklar:

- oJoy tejalishi: Elektron kutubxonalar jismoniy joyni talab qilmaydi, bu esa kutubxona fondlarini kengaytirishda muhim omil hisoblanadi.

- o24 soat foydalanish imkoniyati: Elektron kutubxonalar foydalanuvchilarga kunning istalgan vaqti ma'lumotlarga kirish imkonini beradi.

- oTezkor qidiruv tizimi: Elektron kutubxonalarda ma'lumotlarni tez va samarali qidirish imkoniyati mavjud.

- oNodir manbalarga ega bo'lish: Elektron kutubxonalar kam uchraydigan yoki nodir manbalarni taqdim etish imkonini beradi.

- oEkologik xavfsizlik: Elektron kutubxonalar qog'oz iste'molini kamaytiradi, bu esa ekologik jihatdan foydalidir.

- Biroq, elektron kutubxonalarning ba'zi kamchiliklari ham mavjud:

- Yorqin ekranlar ko'zlarni tez charchatadi: Elektron qurilmalarda uzoq vaqt ishlash ko'z salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

- Skanerlangan matnlar sifat jihatdan past bo'lishi mumkin: Ba'zi skanerlangan materiallarning sifatida kamchiliklar bo'lishi mumkin.

- Elektron dizaynning yuzsizligi: Elektron kutubxonalardagi kitoblar bir xil ko'rinishga ega bo'lishi mumkin, bu esa foydalanuvchilarning o'qish tajribasini kamaytirishi mumkin.

O'zbekiston misolida olib qaralganda, Ziyonet portali elektron kutubxona sifatida quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- 111,000 ta kitob: Ziyonet portali 111,000 dan ortiq kitobni o'z ichiga oladi, bu esa foydalanuvchilarga keng qamrovli ma'lumotlarni taqdim etadi.

- 7,755 ta audiokitob: Foydalanuvchilar uchun 7,755 ta audiokitob mavjud bo'lib, bu eshitish orqali ta'lim olish imkoniyatini yaratadi.

- 5,570 ta ta'lim sayti: Ziyonet portalida 5,570 ta ta'lim saytiga ulanish imkonini beradi, bu esa foydalanuvchilarga turli manbalardan ma'lumot olish imkoniyatini yaratadi.

- 92 ta test topshiriqlari: Foydalanuvchilar uchun 92 ta test topshiriqlari mavjud bo'lib, bu o'z bilimlarini sinab ko'rish imkoniyatini yaratadi.

- 136,000 dan ortiq foydalanuvchi: Ziyonet portalida 136,000 dan ortiq foydalanuvchiga ega bo'lib, bu uning keng tarqalganligini ko'rsatadi.

- 47,260 ta muntazam foydalanuvchi: 47,260 ta muntazam foydalanuvchi Ziyonet portalidan doimiy ravishda foydalanadi.

- 12 ta bo'lim va 16 ta loyiha: Ziyonet portalida 12 ta bo'lim va 16 ta loyiha orqali foydalanuvchilarga turli xizmatlarni taqdim etadi.

Ushbu natijalar, elektron kutubxonalar nafaqat axborot resurslarini taqdim etuvchi platformalar sifatida, balki ta'lim va ilm-fan sohasida muhim o'rin tutuvchi institutlar sifatida ham o'rganilganligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Elektron kutubxonalar zamonaviy axborot jamiyatida muhim infratuzilma elementi sifatida qaralmoqda. Ular foydalanuvchilarga keng qamrovli ma'lumotlarga erkin kirish imkonini yaratadi, bu esa ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohalarida rivojlanishga turtki bo'ladi. Biroq, elektron kutubxonalar bilan bog'liq ba'zi muammolar ham mavjud.

Afzalliklari

1. Geografik va vaqt jihatdan cheklanmagan kirish: Elektron kutubxonalar foydalanuvchilarga istalgan joydan va istalgan vaqtda ma'lumotlarga kirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi foydalanuvchilar uchun muhimdir.

2. Ko'plab turdagi fayl formatlarini qo'llab-quvvatlash: Elektron kutubxonalar matn, audio, video kabi turli formatdagi materiallarni o'z ichiga oladi, bu esa foydalanuvchilarga turli shakllarda ta'lim olish imkonini yaratadi.

3. An'anaviy kutubxonalarga nisbatan afzalliklar:

- oJoy tejalishi: Elektron kutubxonalar jismoniy joyni talab qilmaydi, bu esa kutubxona fondlarini kengaytirishda muhim omil hisoblanadi.

- o24 soat foydalanish imkoniyati: Elektron kutubxonalar foydalanuvchilarga kunning istalgan vaqti ma'lumotlarga kirish imkonini beradi.

- oTezkor qidiruv tizimi: Elektron kutubxonalarda ma'lumotlarni tez va samarali qidirish imkoniyati mavjud.

- oNodir manbalarga ega bo'lish: Elektron kutubxonalar kam uchraydigan yoki nodir manbalarni taqdim etish imkonini beradi.

- oEkologik xavfsizlik: Elektron kutubxonalar qog'oz iste'molini kamaytiradi, bu esa ekologik jihatdan foydalidir.

Kamchiliklari

1. Texnologik cheklovlar: Elektron kutubxonalarga kirish uchun foydalanuvchilarda internetga ulanish va mos qurilmalar bo'lishi zarur. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda muammo bo'lishi mumkin.

2. Axborotning ishonchliligi: Internetda mavjud bo'lgan ma'lumotlarning hammasi ishonchli emas. Foydalanuvchilar noto'g'ri yoki yolg'on ma'lumotlarga duch kelishlari mumkin.

3. Axborotning ortiqcha ko'pligi: Elektron kutubxonalarda juda ko'p ma'lumot mavjud bo'lishi mumkin, bu esa foydalanuvchilarning kerakli ma'lumotni topishlarini qiyinlashtirishi mumkin.

4. Mualliflik huquqi va litsenziya masalalari: Elektron kutubxonalarda mavjud bo'lgan materiallarning ko'plari mualliflik huquqi bilan himoyalangan bo'lishi mumkin. Bu, ularni erkin tarqatish yoki ko'paytirish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

O'zbekistondagi holat

O'zbekistonda elektron kutubxonalar rivojlanmoqda. Masalan, Ziyonet portali 2006-yilda tashkil etilgan bo'lib, hozirda 111,000 dan ortiq kitob, 7,755 ta audiokitob, 92 ta test topshiriqlari va 5,570 ta ta'lim saytlarini o'z ichiga oladi. Ushbu platforma, foydalanuvchilarga sifatli ta'lim resurslariga erkin kirishni ta'minlashni maqsad qilgan.

Biroq, elektron kutubxonalarning samarali ishlashi uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

- Texnik infratuzilmaning barqarorligi: Elektron kutubxonalar uzluksiz ishlashi uchun kuchli va barqaror texnik infratuzilma zarur.

- Foydalanuvchilarning raqamli savodxonligi: Foydalanuvchilar elektron kutubxonalardan samarali foydalanish uchun raqamli savodxonlikka ega bo'lishlari kerak.

- Axborotning ishonchliligi va sifatini ta'minlash: Elektron kutubxonalarda taqdim etilayotgan ma'lumotlarning ishonchli va sifatli bo'lishi zarur.

- Mualliflik huquqi va litsenziya masalalarini hal etish: Elektron kutubxonalarda mavjud bo'lgan materiallarning mualliflik huquqi va litsenziya masalalari hal etilishi kerak.

XULOSA

Elektron kutubxonalar zamonaviy axborot jamiyatida muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ular foydalanuvchilarga keng qamrovli ma'lumotlarga erkin kirish imkonini yaratadi, bu esa ta'lim, ilm-fan va madaniyat sohalarida rivojlanishga turtki bo'ladi. Biroq, elektron kutubxonalar bilan bog'liq ba'zi muammolar ham mavjud. Ushbu muammolarni hal etish uchun texnik infratuzilmani mustahkamlash, foydalanuvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, axborotning ishonchliligi va sifatini ta'minlash hamda mualliflik huquqi va litsenziya masalalarini hal etish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 05.07.2011 yildagi 198-son.
2. Jamiyat taraqqiyotda elektron kutubxonalarning rivojlantirishning ahamiyati. Global dunyoda ilm-fan va ta‘limdagi innovatsion rivojlanishning zamonaviy trendlari 15.10. 2022. 160-b.
3. YUldoshev Y., Boqiev R., Zokirova F. Informatika o‘qitish metodikasi. O‘rta maxsys, kasb-hunar ta’limi muassasalari uchun qo‘llanma. – T.: Talqin, 2005.
4. O.Xoshimov. Kompyuterli va rakamli texnologiyalari. T-2009 “YAngi asr avlodi”
5. Elektron kutubxonalar. Mengaliyev Sh. 5.20.2014
6. https://www.tami.uz/matnga_qarang.php?id=230